Radosław Domke, *Przemiany społeczne w Polsce w latach 70. XX wieku,* Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2016, ss. 430

Praca Radosława Domke porusza ważny poznawczo i doniosły społecznie i politycznie problem, jakim jest próba bilansu przemian społecznych dokonujących się w dekadzie lat 70. XX wieku w Polsce. Autor zauważa, że zagadnienie przemian społecznych rozumiane jest „holistycznie i dotyczy zarówno awansu cywilizacyjnego, migracji ludności ze wsi do miast, znaczącej urbanizacji i modernizacji kraju, przemian w szkolnictwie, zmiany roli i modelu rodziny oraz nowej kontrkultury młodzieżowej". Przemiany te będą badane „pod względem przemian materialnych, jak i świadomościowych" (s. 11-12).

Recenzowana praca mieści się w nurcie badań historii społecznej Polski Ludowej i charakteryzuje się umiejętnym łączeniem warsztatu historyka, socjologa i politologa. Interdyscyplinarny charakter pracy świadczy o wysokich walorach warsztatowych i metodologicznych jej autora. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż lata 70. są jednym z najsłabiej zbadanych okresów w najnowszych dziejach Polski. Tym samym autor zapełnia w nowatorski sposób tę lukę badawczą. To nowatorskie ujęcie polega na wspomnianej interdyscyplinarności oraz na:

- dążeniu do maksymalnej obiektywizacji analizowanych procesów społecznych, politycznych, gospodarczych i kulturalnych;
- wszechstronnym wykorzystaniu różnego rodzaju źródeł i materiałów, w tym m.in. źródeł archiwalnych, prasy, literatury przedmiotu, wspomnień i pamiętników oraz filmów fabularnych i dokumentalnych, tekstów piosenek i utworów scenicznych;
- oparciu się w analizie zgromadzonego materiału na „dynamicznych kategoriach badawczych" z zakresu socjologii historycznej, takich jak: teoria konfliktu społecznego, zmiany społecznej czy dynamiki ruchów społecznych.

W polskiej literaturze przedmiotu brakowało dotychczas tego typu monografii, która w umiejętny sposób łączyłaby przenikliwą, a jednocześnie krytyczną analizę z syntezą złożonych zjawisk społecznych, politycznych, historycznych i gospodarczych. Autor na podstawie własnych badań stara się ukazać, o ile dotychczasowe oceny dotyczące

„dekady Gierka" odpowiadają rzeczywistości. Ma świadomość niezwykle złożonego i trudnego, także politycznie, problemu, który podjął.

Jestem przekonany, że recenzowana praca wzbudzi zainteresowanie i dyskusję wykraczającą poza środowisko historyków i socjologów.

Zasadniczy układ pracy oraz jej ramy czasowe nie budzą zastrzeżeń. W obszernym wstępie (s. 5-32) uwzględnione są takie kwestie, jak: rys historiograficzny, cel i zakres badań (w tym stan badań), aparat pojęciowy, podział treści oraz metodologia. Na stronach 24-25 autor formułuje sześć pytań badawczych. Za hipotezę główną można uznać sformułowanie, iż „w latach 70. mieliśmy do czynienia z awansem materialnym wielu grup społecznych, a nawet pewnego rodzaju skokiem cywilizacyjnym w tym zakresie".

Charakteryzując stan badań, autor słusznie zwraca uwagę na aspekt pokoleniowy (s. 12-13). Dla wielu badaczy tego okresu Polski to lata ich młodości, „która zawsze jest, świadomie bądź podświadomie, upiększana", co owocuje „brakiem dystansu" do opisywanej dekady.

Niezależnie od aspektu pokoleniowego zwróciłbym także uwagę na wyraźną polaryzację postaw politycznych występujących wśród badaczy. Inaczej na okres lat 70. spoglądają historycy związani z ówczesnymi kręgami władzy (np. A. Czubiński, H. Słabek), a inaczej osoby związane ze środowiskiem opozycji antysystemowej (np. J. Roszkowski czy A. Paczkowski). Wymieniam stanowiska skrajne. Wyróżnić możemy także swoisty „środek" wśród badaczy aktywnych zawodowo w latach 70., którzy bardziej lub mniej próbują zachować obiektywizm (np. A. Friszke). Specyficzne miejsce zajmują „historycy z IPN", którzy często są postrzegani przez środowisko badaczy jako swoista „policja polityczno-historyczna", jako „fundamentalni antykomuniści". Mało kto spodziewa się od nich obiektywizmu i rzetelności, choć z tego środowiska wywodzi się wielu aktywnych badaczy (np. A. Dudek). Określone sympatie polityczne mające wpływ na oceny analizowanych zjawisk występują także wśród niektórych badaczy młodszego pokolenia.

Praca składa się z sześciu rozdziałów, które w kolejności analizują wybrane aspekty ówczesnej rzeczywistości społecznej: przemiany struktury społecznej i zmiany cywilizacyjne, skutki otwarcia Polski na Zachód, ewolucję modelu polskiej rodziny, problemy edukacji, przemiany wartości i postaw społecznych oraz zmiany obyczajowości i życia codziennego (seksualność, świat mody, życie codzienne w mieście i na wsi, czas wolny, aktywność kulturalną, używki, środki masowej komunikacji). Powyższy układ jest logiczny i wynika z ogólnej koncepcji przyjętej przez autora.

Pewną słabością tego układu treści jest brak rozdziału wprowadzającego, który przybliżałby czytelnikowi istotę systemu realnego socjalizmu w Polsce. Uwaga ta szczególnie dotyczy końcowych lat rządów W. Gomułki (1960-1970). Na tle tego okresu lepiej zrozumieć fenomen gierkowskiej dekady, czego świadectwem jest między innymi to, iż dla wielu współczesnych Polaków jest to najwspanialszy (najlepszy)

okres w dziejach XX-wiecznej Polski (przegląd badań socjologicznych na ten temat pomieszczony jest w pracy autorstwa Piotra Gajdzińskiego *Gierek. Człowiek z węgla*, Poznań 2014, s. 350-372).

W postulowanym rozdziale umieściłbym, nie tylko periodyzację dziejów Polski Ludowej, ale ukazałbym, na czym polegała istota władzy PPR/PZPR, zmieniający się system zależności od ZSRR, dynamiczne przemiany struktury społecznej po 1945 roku itp. Znamienny jest fakt, iż autor pracy nie charakteryzuje systemu nomenklatury, który był zasadniczym elementem systemu władzy (także w latach 70.) i wpływał na zachowania i postawy społeczne. Mówiąc o periodyzacji lat 70., mam na myśli następujące podokresy: 1970-1971 (przejęcie władzy); 1971-1975 (konsolidacja i sukcesy); 1976 (przesilenie); 1977-1980 (regres i upadek).

Rozdział pierwszy pracy *Przemiany cywilizacyjne i strukturalne społeczeństwa polskiego* dotyczy przemian społecznych oraz demograficznych społeczeństwa polskiego dekady lat 70. Autor charakteryzuje szczegółowo także zagadnienia, takie jak: różnice społeczno-zawodowe i pokoleniowe, specyfikę ludności dwuzawodowej, rozwój infrastruktury (w tym transportu, telekomunikacji i mediów), strukturę płac (nominalnych i realnych) oraz strukturę konsumpcji w rozbiciu na wieś i miasto. W interesujący sposób ukazuje także przemiany w wyżywieniu i zaopatrzeniu w żywność.

Kolejny, ważny rozdział nawiązuje do specyfiki rządów E. Gierka, czyli społecznych skutków otwarcia Polski na Zachód. W rozdziale tym znajdujemy wiele informacji na temat istoty „zwrotu na Zachód" w polityce modernizacyjnej ówczesnego obozu władzy. Radosław Domke ukazuje skutki zakupu zagranicznych licencji dla polskiej gospodarki i konsumpcji zbiorowej. Analizuje fenomen masowych wyjazdów zagranicznych, w tym szczególnie na Zachód, oraz znaczenie w „nowej polityce otwarcia", zatrudnienia Polaków za granicą. Dotyczy to zarówno masowego zatrudnienia Polaków w NRD, jak i wyjazdów zarobkowych na Zachód (zarówno tych formalnych, jak i nielegalnych, np. „praca na czarno" przy zbiorze truskawek w Szwecji).

Rozdział trzeci *Przemiany modelu społeczno-kulturalnego polskiej rodziny* ukazuje między innymi zmiany modelu i struktury rodziny, warunki bytowe, strukturę społeczną młodych małżeństw oraz przemiany społeczne rodzin wiejskich (chłopskich).

W kolejnym rozdziale znajdujemy szczegółowe informacje na temat kształcenia dzieci i młodzieży, w tym charakterystykę instytucji wychowawczo-oświatowych, takich jak: żłobki i przedszkola, szkolnictwo różnego typu oraz zakres wpływu ówczesnej ideologii i propagandy w oświacie.

Szczególnie interesujące są dwa ostatnie rozdziały pracy. Rozdział piąty dotyczący przemian wartości polskiego społeczeństwa oraz nastrojów i problemów społecznych. Powstał on w głównej mierze dzięki kwerendzie archiwalnej. Autor zapoznał się z analizami Biura Listów KC PZPR. To prawdziwa „źródłowa kopalnia wiedzy" ukazująca ówczesne nastroje i postawy społeczne i polityczne. Warto tu, tytułem zachęty do lektury

recenzowanej pracy, przytoczyć fragment listu z Gryfina Śląskiego ze stycznia 1979 roku, w którym czytamy taką charakterystykę partyjnej nomenklatury: „Najważniejsze dla nich to dobre urządzenie się w życiu, prywata, egoizm. Kult użycia, wykorzystywania stanowisk służbowych dla osobistych korzyści, to dewiza wielu członków partii i działaczy gospodarczych" (s. 283).

Nowatorski charakter ma ostatni rozdział dotyczący obyczajowości i życia codziennego. Powstał on na podstawie bogatych źródeł o różnym charakterze i pochodzeniu. Należy żałować, że autor nie wykorzystał licznych wywiadów, które przeprowadził z myślą o recenzowanej monografii. W rozdziale tym analizuje różne aspekty zmiany obyczajowości i życia codziennego mieszkańców miast i wsi. Zwraca uwagę na obyczajowość nowych grup społecznych, tzn. technokratów, których symbolizował telewizyjny „czterdziestolatek". Istnienie tej kategorii społeczno-zawodowej przeczy tezie o braku klasy średniej w Polsce Ludowej. Autor zauważa, iż „musi pozwolić sobie na zdecydowany protest przeciwko powszechnemu poglądowi, iż w PRL nie istniała klasa średnia, że dopiero w III RP dała jej początek" (s. 352).

Drugą, nową tendencją społeczną była „kontrkultura młodzieżowa skupiona głównie wokół muzyki rockowej, będąca daleką konsekwencją rewolty '68 w Europie" (s. 353). Młodzi ludzie wyraźnie odbiegali swym liberalnym stylem życia od reszty społeczeństwa. Autor podaje liczne przykłady tego zjawiska, które ukształtowało ówczesne młode pokolenia. Interesującym uzupełnieniem rozważań są liczne fotografie, które przybliżają ówczesne realia.

Na uwagę zasługuje także fenomen polskiej kultury, szczególnie w dekadzie lat 70. Powszechnie uważana była ona za najbardziej liberalną, prozachodnią i pluralistyczną w „państwach bloku". Wielu mieszkańców ZSRR czy NRD uczyło się języka polskiego, by czytać polską prasę czy oglądać polską telewizję, które uchodziły za „okno na Zachód". Polska kultura alternatywna lat 70. na przykład Teatr Stu, Teatr Ósmego Dnia, twórczość Grotowskiego i Tomaszewskiego, Olsztyńska Pracownia, ruchy ekologiczne, muzyka rockowa (w pracy autor nie zwraca uwagi na znaczenie takich twórców i zespołów jak np. Czesław Niemen, Brekaut, Niebiesko-Czarni, Osjan). Warte jest to szerszej analizy. Należałoby zwrócić uwagę, że na przykład repertuar polskich kin czy teatrów był uznawany za jeden z najlepszych na świecie. Wszystkie te zjawiska wywierały istotny wpływ na kształtowanie postaw społecznych, szczególnie wśród pokoleń urodzonych po 1945 roku. Nie bez znaczenia jest kwestia wybitnych dzieł z różnych dziedzin kultury. Badacze są zgodni, że najwybitniejsze dzieła (film, muzyka, teatr, literatura, kultura masowa) powstawały w okresie Polski Ludowej (w tym w latach 70.) a nie w III RP.

Należy zgodzić się z konkluzją autora głoszącą, iż „społeczeństwo polskie jako struktura w ujęciu dynamicznym wykazywało pewną dwoistość w aspekcie świadomości społecznej. W pierwszej połowie dekady cechowało się bowiem optymizmem,

nadzieją i pozytywną energią społeczną, w drugiej zaś zniechęceniem, rozżaleniem, apatią oraz społeczną frustracją. W kontekście świadomości społecznej wydaje się to zasadniczą przemianą odczuwalną w procesie długiego trwania" (s. 361).

O wadze zagadnień analizowanych w monografii R. Domke świadczą systematycznie ukazujące się rozliczne opracowania, ukazujące różne aspekty codzienności „dekady Gierka". Na uwagę zasługują na przykład takie opracowania jak książka Aleksandry Boćkowskiej *Księżyc z Pewexu. O luksusie w PRL* (Wołowiec 2017) czy też Józefa Marii Ruszara *Czerwone pająki. Dziennik żołnierza LWP* (Warszawa 2017).

Praca Radosława Domkego, oparta na bogatej bazie źródłowej, stanowi istotny wkład w badania historii społecznej Polski Ludowej.

Andrzej Sakson